

Телефанко Б. М.,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри права

Львівського національного університету ветеринарної медицини

та біотехнологій імені С. З. Гжицького

ORCID: 0000-0002-4682-3622

ДИВЕРСІЯ ТА ЕКОЦИД: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

SUBVERSION AND ECOCIDE: CRITERIA FOR DEMARCATION

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку згруповані в окремому розділі Кримінального кодексу України (далі КК України). Особливість цих кримінальних правопорушень полягає в цьому, що вони безпосередньо пов'язані з сучасним міжнародним кримінальним правом як галуззю міжнародного публічного права. Порушення правил екологічної безпеки з умислом на спричинення загибелі людей, їх масового захворювання, екологічного забруднення значних територій або інших тяжких наслідків може утворювати злочин проти основ національної безпеки (ст. 113 КК України).

Найтяжчим з кримінальних правопорушень проти безпеки людства є ст. 441 КК України «Екоцид» – особливо тяжкий злочин. Бо це є масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Це має принципове значення для відмежування цього кримінального правопорушення від кримінального правопорушення диверсія ст. 113 КК України. Запровадження воєнного стану у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України призвело до потреби внести відповідні зміни до чинного законодавства, щоб належним чином відреагувати на виклики сучасності. 03 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану». Частиною четвертою статті 86 КК України доповнено словами «визнані винними у вчиненні державної зради, диверсії». Також нова редакція ст. 113 КК України передбачає максимальне покарання за диверсію в умовах воєнного стану у виді позбавлення волі строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі з обов'язковою конфіскацією всього майна. Найбільша небезпека воєнного стану полягає в неможливості належним чином забезпечувати різними державними засобами найвищі соціальні цінності від посягань: людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

У міжнародному праві під екоцидом розуміється використання геофізичних, метеорологічних та інших засобів з метою зміни динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, а також космічного простору, що може потягнути або потягло масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів або інші тяжкі наслідки. Поняття «екоцид» є актуальним у час воєнного стану в Україні, а тому характеризується недостатньою юридичною визначеністю. Розмежування вказаних діянь з методологічних позицій здійснено з використанням положення, що воно є зворотною стороною їх кваліфікації. При розмежуванні даних кримінальних правопорушень використано такі критерії, як характер співвідношення: норм, якими передбачені ці склади; спільних ознак цих складів; ознак, зміст яких у цих складах не співпадає. Розмежування екоциду і диверсії здійснено через співставлення їх родових та безпосередніх об'єктів, предметів, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. При цьому розглянуто як їх найбільш близькі суміжні ознаки, так і навпаки ті з них, що свідчать про суттєву розбіжність.

Ключові слова: розмежування кримінальних правопорушень, екологічна безпека, екоцид, диверсія, родовий об'єкт, безпосередній об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Criminal offenses against peace, human security and international legal order are grouped in a separate section of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter the Criminal Code of Ukraine). The peculiarity of these criminal offenses is that they are directly related to modern international criminal law as a branch of international public law. Violation of the rules of environmental safety with the intention of causing the death of people, their mass illness, environmental pollution of large areas or other serious consequences can constitute a crime against the foundations of national security (Article 113 of the Criminal Code of Ukraine).

The most serious of the criminal offenses against the security of humanity is Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine «Ecocide» is a particularly serious crime. Because this is the mass destruction of flora and fauna, poisoning of the atmosphere or water resources, which can cause an ecological disaster. This is of fundamental importance for distinguishing this criminal offense from the criminal offense of sabotage under Article 113 of the Criminal Code of Ukraine. The introduction of martial law in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine led to the need to make appropriate changes to the current legislation in order to properly respond to the challenges of modern times. On March 3, 2022, the Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on

Strengthening Liability for Crimes Against the Basics of National Security of Ukraine under Martial Law” was adopted. The fourth part of Article 86 of the Criminal Code of Ukraine was supplemented with the words “found guilty of treason, sabotage.” Also, the new edition of Art. 113 of the Criminal Code of Ukraine provides for the maximum punishment for sabotage under martial law in the form of imprisonment for a term of fifteen years or life imprisonment with mandatory confiscation of all property. The greatest danger of martial law lies in the impossibility of properly securing the highest social values from encroachment by various state means: a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security.

In international law, ecocide is understood as the use of geophysical, meteorological and other means with the aim of changing the dynamics, composition or structure of the Earth, including its biosphere, lithosphere, hydrosphere and atmosphere, as well as outer space, which can entail or has entailed the mass destruction of plant or animal life, poisoning of the atmosphere, water resources or other serious consequences. The concept of «ecocide» is relevant during the martial law in Ukraine, and therefore is characterized by insufficient legal certainty. Delimitation of the specified actions from methodological positions is carried out using the provision that it is the reverse side of their qualification. When distinguishing these criminal offenses, the following criteria were used, such as the nature of the relationship: the norms that provide for these compounds; common features of these compounds; signs, the meaning of which does not match in these syllables. The distinction between ecocide and sabotage is made by comparing their generic and immediate objects, subjects, objective side, subject and subjective side. At the same time, both their most closely related characteristics and, conversely, those of them that indicate a significant discrepancy are considered.

Key words: *delineation of criminal offenses, environmental security, ecocide, sabotage, generic object, direct object, objective side, subject, subjective side.*

До проблем розмежування екоциду із суміжними кримінальними правопорушеннями зверталися такі вчені, як М. Куцевич, В. Клименко, В. Киричко, В. Тацій, Т. Тертиченко, М. Хавронюк та інші українські вчені. Але розмежування екоциду та диверсії пов'язане з нормами воєнного стану, тому воно залишається актуальним і потребує подальших досліджень. І власне мета статті полягає в аналізі та критеріях розмежування таких кримінальних правопорушень як диверсія, злочин проти основ національної безпеки України і екоцид, як один із злочинів проти людяності. Для розмежування екоциду та диверсії, спочатку необхідно провести кримінально-правове визначення цих діянь.

Згідно з Римським Статутом, Міжнародний кримінальний суд може розглядати питання, пов'язані з чотирма категоріями злочинів: геноцид, військові злочини, злочини проти людяності й злочини агресії. Усі вони стосуються виключно добробуту людей. Екоцид завдає шкоди не тільки людству, але й навколишньому середовищу. Його визнання, як 5-го найтяжчого злочину, пропонує новий, не людиноцентричний підхід, і ставить довілля у центрі міжнародного права [1]. Сьогодні не існує правової основи для боротьби з екоцидом на міжнародному рівні. Відповідно, немає механізму притягнення до відповідальності корпоративних і державних осіб, які приймають злочинні для довілля рішення, що спричинили розливи нафти, зникнення лісів, забруднення світового океану тощо. Включення екоциду в міжнародне право дозволить судове переслідування екологічних злочинців.

У Кримінальному кодексі України [2] в розділі XX “Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку” міститься стаття 441 “Екоцид”, відповідно до якої кримінальна відповідальність настає за масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери

або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. На сьогодні багато науковців та практиків пропонують визначити екоцид як злочин на рівні Римського статуту Міжнародного кримінального суду [3]. Адже, відповідно до Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію лише щодо таких злочинів, як: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії.

Екоцид у вітчизняній правовій літературі, зокрема Т. Садовою, розглядається як один із злочинів проти людяності, що повинен бути переданий під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) як незаконні, спрямовані на навмисне порушення прав суб'єкта міжнародного права, що направлені на руйнування навколишнього природного середовища в цілому чи окремих його елементів і мають значні й тривалі наслідки, а також безпосередньо порушують міжнародні зобов'язання щодо заподіяння шкоди життєвим інтересам теперішньому та майбутньому поколінню. Ключовим у цьому розумінні є міжнародна значущість руйнівних протизаконних цілеспрямованих дій, що мають міжнародний, міждержавний характер [4, с. 256].

В. Рибачек виокремлює такі характерні ознаки екоциду: факт того, що це міжнародний злочин екологічної спрямованості, який вчиняється з метою руйнування або спричинення шкоди довіллю (чи його складовим елементам); не залежить від періоду військових дій, адже може здійснюватися й у мирний час; його наслідки мають серйозний і тривалий характер; свідомість суб'єкта його вчинення щодо шкідливості наслідків його дій; шкода завдається як довіллю, так і тим об'єктам антропогенного походження, що пов'язані з безпекою життєдіяльності; пов'язане з порушенням міжнародних екологічних зобов'язань; шкода спричиняється значному обсягу територій та має стійкий характер; екологічна

катастрофа може стати наслідком довготривалого негативного впливу на довкілля [5, с. 85]. Ці ознаки фактично називають об'єктивну та суб'єктивну сторони, об'єкт і суб'єкт цієї протиправної поведінки суб'єкта публічних міжнародних правовідносин.

Диверсія (латинський *diversio* – відхилення, відвернення), підривні дії (підпали, руйнування і т.п.), здійснювані спеціально підготовленими агентами або групами в мирний і військовий час на території якої-небудь держави або території, зайнятії противником, в цілях ослаблення його економічної і військової потужності, а також і морального стану [6]. Відповідно до частини першої статті 113 Кримінального кодексу України диверсія – це вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій [2].

Розмежування складів злочинів є запорукою правильної кримінально-правової кваліфікації з дотриманням усіх принципів та правил, забезпечує вірне тлумачення кримінально-правової норми. Незважаючи на те, що норми про розмежування не визначено у законодавстві, у юридичній літературі достатньо детально викладено теоретичні правила розмежування складів злочинів [7, с. 475–485]. Розмежування кримінальних правопорушень диверсія та екоцид варто здійснювати за такими об'єктивними елементами та їх ознаками, як об'єкт та об'єктивна сторона, а також суб'єктивними – суб'єкт та суб'єктивна сторона. Водночас, порівнюючи названі кримінальні правопорушення з метою їх розмежування, доречно дотримуватися таких критеріїв, як характер співвідношення: норм, якими передбачені ці склади; спільних ознак цих складів; ознак, зміст яких у цих складах не співпадає [8, с. 269].

Необхідно сказати, що склади кримінальних правопорушень диверсія та екоцид розміщені у різних розділах, а саме у I і XX розділі КК України. Відповідно родові об'єкти у них різні. Основний безпосередній об'єкт диверсії – безпека держави в економічній, екологічній, воєнній або будь-якій іншій сфері відповідно до спрямованості конкретного акту диверсії. Крім того, для цього злочину характерним є обов'язковий додатковий об'єкт, який має різний зміст у різних формах цього злочину: це життя і здоров'я особи, власність, навколишнє середовище. Натомість, відмінність безпосереднього об'єкта екоциду є в тому, що згідно зі ст. 441 КК України – це суспільні відносини у сфері «безпеки природи як середовища проживання людини» [9]. Безпосередній об'єкт екоциду є більш конкретизований порівняно з диверсією.

Теоретичне та практичне значення при розмежуванні вказаних складів злочинів належить їх предмету. Предметом екоциду виступають рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, а також можуть виступати земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір. Предмет диверсії порівняно з екоцидом дуже широкий, а саме будівлі, споруди та інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління (електростанції, водо-, нафто-, газо-, нафтопродуктопроводи, мости, дамби, греблі, системи інформаційних комунікацій, вокзали, аеропорти, морські чи річкові порти, метрополітени, підприємства по виробництву грошових знаків України чи інші важливі підприємства, незалежно від форми власності, військові частини тощо), у тому числі підприємства, зруйнування чи пошкодження яких само по собі є фактором небезпеки (хімічні, біологічні підприємства, підприємства з виготовлення вибухових матеріалів і виробів, пожежонебезпечні виробництва чи сховища, виробництва з безперервними технологічними процесами у хімічній, мікробіологічній промисловості; стада і колекції тварин, риба, що водиться у ставках та інших водоймищах, пасіки; земельні угіддя, водойми; посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви [6].

Наступним центральним елементом та його ознаками, що мають бути обов'язково враховані при розмежуванні диверсії та екоциду, є об'єктивна сторона. Зокрема, об'єктивна сторона диверсії проявляється у вчиненні суспільно небезпечних дій (зокрема, вибухів і підпалів), спрямованих на: 1) масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю; 2) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 3) радіоактивне забруднення; 4) масове отруєння; 5) поширення: епідемій; епізоотій; епіфітотій [6]. Способи здійснення цих суспільно небезпечних дій можуть бути різними: вибухи, підпали, затоплення, отруєння продуктів харчування, джерел води, зараження води, зараження збудниками заразних захворювань кормів, поширення інфекційної хвороби рослин та інші небезпечні інфекційні хвороби. Тому диверсія відноситься до усічених складів злочинів і визнання її закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення в законі небезпечних наслідків, тобто незалежно від фактичного спричинення смерті, тілесних ушкоджень, зруйнування або пошкодження об'єктів, радіоактивного забруднення та настання інших наслідків [10, с. 33].

З огляду на момент закінчення вчинення диверсії є закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалу, затоплення, обвалу чи інших дій відповідної

спрямованості, незалежно від того, чи фактично настали ті або інші наслідки (наприклад, у результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не статися будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута чи патоген виявляться неефективними). Наявність і тяжкість фактичних наслідків у вигляді загибелі людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю, зруйнування або пошкодження певних об'єктів, радіоактивного забруднення, масового отруєння, епідемій, епізоотій чи епіфітотій враховується судом при призначенні покарання. Тобто за конструкцією об'єктивної сторони основний склад диверсії є формальним. Крім цього, диверсія, вчинена у будь-якій із її семи форм, є закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалу, затоплення, обвалу чи інших дій відповідної спрямованості, незалежно від того, чи фактично настали ті або інші наслідки (наприклад, в результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не статися будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута виявиться неефективною) [6].

Об'єктивна сторона екоциду є в таких формах, як: масове знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. «Під масовим знищенням рослинного або тваринного світу мається на увазі повне або часткове їх винищення на певній території Землі, а отруєння атмосфери чи водних ресурсів передбачає розповсюдження в повітрі, річках, озерах, морях, океанах та інших водоймищах доволі високої кількості отруйних речовин біологічного, радіоактивного або хімічного походження, які можуть спровокувати у людей тяжкі форми захворювань та навіть смерть. Не обходить цей вид дії і представників флори та фауни, оскільки це призводить до їх вимирання та загибелі» [11, с. 354].

Чинне законодавство не надає вичерпний перелік діянь, які можна віднести до екоциду. Деякі правники вважають, що така позиція законодавця є правильною, адже ми живемо в бурхливих умовах постійного розвитку, що має як відкриті нові можливості для вирішення екологічних проблем людства, так і може створити нові виклики у вигляді ще не досліджених або мало досліджених проблем забруднення навколишнього природного середовища, таких як використання геномодифікованих організмів, пестицидів та добрив нового покоління, вплив різного роду випромінювань на живі організми та довкілля, освоєння нанотехнологій у біотехнологіях, енергетиці, медицині тощо [12]. Думається, що текст закону має бути виписаний зрозуміло згідно принципу юридичної визначеності, бо це може призводити до сумнівів у тому, що саме слід вважати екоцидом. За складом, беручи до уваги перші дві форми об'єктивної сторони, злочин сформульований як матеріальний, тому

є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення екологічної катастрофи, конкретними різновидами якої є масове знищення рослинного або тваринного світу і отруєння атмосфери або водних ресурсів. Склад злочину у третій формі сформульований як формальний: злочин є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи.

Суб'єкти у диверсії та екоциді різні. Суб'єктом диверсії є будь-яка осудна особа: громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства якій до вчинення злочину виповнилось 14 років. Суб'єкт екоциду загальний, відповідно до ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилось шістьнадцять років» [2].

Важливою складовою встановлення розмежування диверсії та екоциду є суб'єктивна сторона. Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у виді прямого умислу і спеціальною метою. Характерною ознакою диверсії є те, що вчинення зазначених вище дій не є самоціллю, а використовується винним як засіб досягнення його головної мети – ослаблення держави. Саме за ознакою спеціальної мети (не враховуючи деяких інших ознак) диверсію треба відмежовувати від таких суміжних умісних злочинів, як, наприклад, умисне вбивство двох чи більше осіб або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, терористичний акт, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, умисне знищення або пошкодження майна, забруднення моря, випуск або реалізація недоброякісної продукції, зараження венеричною хворобою, екоцид [6]. Крім цього диверсія відрізняється від екоциду ще й тим, що вона має кваліфікований склад злочину, тобто вчинення диверсії в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Як висновок можна сказати, проведене розмежування свідчить, що злочини, передбачені статтями 113 та 441 КК України наділені усіма спільними конститутивними ознаками складів злочинів (об'єкт, предмет, суспільно-небезпечне діяння, суб'єкт, суб'єктивна сторона) і вони є суміжними. Спільною ознакою між диверсією і екоцидом є суб'єктивна сторона у формі прямого умислу, однак за ознакою спеціальної мети диверсія відмежовується від екоциду. Розмежувальною є також кваліфікуюча ознака складу злочину диверсія на відміну від екоциду. Розмежовуються також ці злочини за безпосередніми об'єктами та предметами. Відмінними є також форми прояву об'єктивної сторони, способи вчинення вказаних кримінальних правопорушень. Проведено розмежування особливостей їх суб'єктів, пов'язаних з віком і громадянством. Оскільки чинне законодавство не надає вичерпний перелік діянь,

які можна віднести до екоцид, то текст закону має бути виписаний зрозуміло згідно принципу юридичної визначеності. Отже, враховуючи, що за багатьма об'єктивними та суб'єктивними ознаками вищезгадані діяння є відмінними, розмежування диверсії

і екоциду вимагає подальшого поглибленого дослідження та вдосконалення кримінально-правових норм, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України та проти безпеки людства.

Список використаних джерел:

1. Злочини проти довкілля прирівнюються до геноциду. URL: <https://i-visti.com/news/10559-zlochiny-proti-dovkillya-pririvnyayut-do-genocidu.html> (дата звернення 20 травня 2024 р.)
2. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
4. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. Право і суспільство. 2021. № 4. С. 252–257.
5. Рибачек В.К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. Часопис цивілістики. 2022. Вип. 45. С. 82–87.
6. Диверсія: поняття та форми. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/> (дата звернення 15 травня 2024).
7. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
8. Брич Л. Співвідношення суміжних складів злочинів і складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. Вісник Львівського університету. 2006. Вип. 42. С. 263–282.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доп. Київ: Атіка, 2003.
10. Кримінальне право України (особлива частина). Підручник. 3-є видання, перероблене і доповнене за редакцією професорів В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Юрінком Інтер, 2007. 622 с.
11. Уколова В.О., Уколова Є.О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. Юридичний науковий електронний журнал. Випуск № 10/2021. С. 352–357.
12. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/74.pdf. (дата звернення 15 травня 2024 р.).